

CZU: 371.322.043.2: [37.036.5+82]

FORMAREA ELEVILOR CA INTERPREȚI AI OPEREI LITERARE ÎN PROCESUL STUDIERII TRĂSĂTUIILOR EI DE GEN ȘI SPECIE

Constantin ȘCHIOPU, Valentina POPOVA *

Universitatea de Stat din Moldova,

*Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă”

În articol este abordată problema privind formarea elevului ca interpret al operei literare din perspectiva cunoașterii trăsăturilor distinctive ale genurilor și speciilor literare. Inițial, se face trimitere la câteva teorii privind problema genurilor literare, ulterior se insistă asupra unor aspecte metodice ale predării/studierii noțiunilor de teorie literară în cadrul atelierelor de creație/de scriere creativă. Metodologia propusă este întemeiată pe principiile creativității și pe activități cu caracter ludic. Activitățile din cadrul atelierelor sunt structurate pe arii tematice, în funcție de speciile literare. În finalul articolului sunt prezentate rezultatele experimentului de formare și concluziile generale.

Cuvinte-cheie: elevi, operă literară, interpretare, gen liric, atelier de creație, sciare creativă, joc didactic.

TRAINING THE STUDENTS AS INTERPRETERS OF THE LITERARY WORK DURING THE PROCESS OF STUDYING THE FEATURES OF GENDER AND SPECIES

The article deals with the problem of educating the pupil as an interpreter of the literary work from the perspective of knowing the gender and species traits. Initially, some theories on the issue of literary genres are referred to, and then there is insisted on some methodical aspects of teaching/ studying the notions of literary theory in creative workshops/ creative writing. The proposed methodology is based on the principles of creativity and on ludic activities. Workshop activities are structured in thematic areas, depending on the literary species. At the end of the article there are presented the results of the training experiment and also the general conclusions.

Keywords: pupils, literary work, interpretation, lyrical genre, creative workshop, creative writing didactic game.

Introducere

Schimbările ce se produc în societatea contemporană, ritmul fără precedent de acumulare a experienței umane, explozia informațională au impus și o schimbare a paradigmei formării elevilor. Or, în acest context social, nu informațiile achiziționate sunt prioritare, ci formarea competențelor necesare pentru a le asigura elevilor accesul postșcolar la învățarea pe toată durata vieții și integrarea activă într-o societate bazată pe cunoaștere. Construit pe un concept integrator al disciplinei, redimensionat pe un parcurs didactic modern și sistematic, curriculumul la Limba și literatura română solicită o nouă atitudine față de elev, care urmează a fi tratat ca subiect al propriei formări comunicativ-lingvistice și literar-artistică, și față de materiile predate (sistemele și fenomenele limbii, operele și fenomenele literare), ce trebuie interpretate nu doar ca valori imanente, ci și ca valori care sunt produse prin activitatea de învățare, comunicativă și literară a elevilor (valoarea *in actu*). Faptul că opera literară nu este o comunicare simplă, cotidiană, de tipul emițător-receptor, ci una-eveniment, că textul artistic capătă viață grație cititorului, care, prin actul lecturii, constituie sensul operei și în același timp își reconstituie orizontul vieții, impune școlii noi perspective privind receptarea literaturii de către elevi.

1. Repere epistemologice ale problemei

Una dintre problemele de mare dificultate care s-a aflat în centrul atenției cercetătorilor literari, începând cu Antichitatea și continuând până astăzi, este aceea a genurilor literare. Prima dificultate se referă la faptul dacă în literatură există trei sau mai multe genuri. În această ordine de idei, Tzvetan Todorov menționa: „Orice operă modifică ansamblul posibilităților, fiecare nou exemplar schimbă specia. Am putea spune că suntem în prezența unei limbi în care orice enunț este agramatical în momentul enunțării sale. Mai exact spus, nu-i recunoaștem unui text dreptul de a figura în istoria literaturii sau a științei decât în măsura în care el aduce o schimbare a ideii pe care ne-o făceam până atunci despre una sau despre cealaltă dintre aceste două activități” [1, p.155-187]. În același timp, Gheorghe Crăciun, în lucrarea sa „Introducere în teoria literaturii”, susține: „Trebuie însă să admitem ca pe un adevăr incontestabil faptul că nu există text literar, oricât de ex-

centric ar fi el în raport cu un sistem dat, care să nu prezinte proprietăți comune cu alte texte. Orice text nou apărut se înscrie aprioric într-un ansamblu de constrângeri, de la cele lingvistice la cele estetice, într-o combinație constituită din proprietăți literare virtuale, pe care însă, într-o oarecare măsură, el o modifică" [2, p.85]. Considerații de mare interes cu privire la statutul genurilor apar în „Teoria literaturii” a lui R.Wellek și A.Waren. Cercetătorii americani considerau genul literar drept o instituție, având în vedere faptul că scriitorul, exprimându-se prin intermediul genului literar, intră în raza de acțiune a unei instituții pe care poate să o conteste, să o reformeze, să-i înlocuiască structurile, modul de organizare, să o contopească cu alta, mai funcțională, dar ea tot instituție rămâne [3, p.89]. Formaliștii ruși B.Tomașevski, V.Șklovski și Iu.Tânianov schimbă în mare măsură concepția privind genurile literare. În lucrarea sa „Teoria literaturii”, B.Tomașevski susține că în orice literatură vie procedeele se grupează și formează sisteme, că, în funcție de procedeele utilizate, textele literare se diferențiază [4, p.336]. „Genul trece printr-o evoluție netă. Și totuși, prin forța raportării lucrărilor la genurile existente, denumirea genurilor se păstrează, în pofida modificărilor radicale, care au loc în construcția lucrărilor asimilate genului dat” [5, p.337]. Așadar, din datele aduse în discuție, de la renaștere și romantism și până în ziua de astăzi, se admite existența în câmpul literaturii a trei genuri fundamentale – epic, liric, dramatic, deși există studii în care se vorbește despre patru genuri, cel de-al patrulea fiind romanul, ca gen distinct, sintetic. Se vorbește tot mai mult și despre unele genuri hibride: lirico-epic (romanul în versuri, balada, fabula etc.), istorico-artistic, din care fac parte reportajul, jurnalul etc. Chiar la nivelul unor specii lirice, cum ar fi elegia, oda, imnul, meditația, trăsăturile lor se amestecă. „Dincolo de toate acestea, susține Gheorghe Crăciun, trebuie să recunoaștem că triumful principiului originalității face ca aproape orice operă remarcabilă a lumii moderne să devină un „antiroman”, o „antidramă”, „o antipoezie”, un produs (de multe ori declarat non-artistic), ce refuză din start orice condiționare canonică” [6, p.95]. Cât privește speciile literare, acestea au un caracter istoric destul de riguros, unele dintre ele fiind pe cale de dispariție (epopeea, romanul în versuri), altele noi impunându-se tot mai mult. Studiul lor este interesant pentru ideea cristalizării și morfologiei istorice a unor forme determinante într-o perioadă sau alta.

2. Abordări metodologice

Precizările de mai sus au o strânsă legătură cu receptarea operelor literare în școală, mai ales că elevii, într-un comentariu literar, trebuie să releve în ce măsură o operă, de pildă, lirică are și elemente epice sau una epică/dramatică inserează elemente lirice. În învățământul preuniversitar se studiază un repertoriu destul de variat de opere literare ce aparțin tuturor genurilor și ilustrând diferite specii. Din această cauză, receptarea literaturii din perspectiva genurilor și speciilor trebuie să urmărească formarea la elevi a unei viziuni dialectice asupra fenomenului literar, înțelegerea caracterului relativ al oricărei clasificări. Întrucât fiecare operă e o structură unică, nu există o teorie a explicației de text general valabilă, ceea ce înseamnă că orice demers interpretativ școlar se va realiza în funcție de trăsăturile distinctive ale textului artistic. Referindu-se la natura poeziei, J.Huizinga menționa că aceasta, având funcție ludică, „se desfășoară într-un spațiu de joc al minții, într-o lume proprie pe care și-o creează mintea, o lume în care lucrurile au alt chip decât în viața obișnuită și sunt legate între ele prin alte legături decât prin cele logice” [7, p.117]. Având în vedere natura jocului, attributele (dihotomia joc-muncă, aspectul teleologic, supermotivația, omniprezența satisfacției, eliberarea de conflicte) și categoriile lui, Jean Piaget, în lucrarea „La formation du symbole chez l'enfant” [8, p.271], clasifică jocurile în: 1) jocuri-exercițiu; 2) jocuri simbolice; 3) jocuri cu reguli. Pornind de la aceste consemnări, considerăm necesară aplicarea, în procesul studierii trăsăturilor distinctive ale genurilor și speciilor literare, a unei metodologii întemeiate pe principiile creativității și care să aibă la bază ludicul. În cazul cercetării noastre, am optat pentru atelierele de scriere creativă, în cadrul cărora activitățile au fost structurate pe arii tematice, în funcție de specii.

Obiectivele urmărite în cadrul atelierelor au fost:

- a) elaborarea creativă a unor texte;
- b) însușirea de către elevi, în baza textelor elaborate, a trăsăturilor de gen și specie;
- c) formarea capacităților elevilor de a identifica în diverse texte literare trăsăturile ce le caracterizează ca apartenență la gen și specie;
- d) formarea competenței de a comenta o operă literară din perspectiva originalității sale și, în special, din cea a ruperii canoanelor istorice privind caracteristicile de gen și specie.

În cele ce urmează propunem metodologia de desfășurare a câtorva activități din cadrul atelierului „Genul liric”, cu genericul „Carte frumoasă, cinstei cui te-a scris”.

Activitatea nr.1**Tema: Trăsături ale genului liric****Obiective:**

- a) să numească trăsăturile genului liric;
- b) să argumenteze apartenența textului elaborat la genul liric;
- c) să compare diferite texte din perspectiva caracteristicilor de gen.

Metode: jocul de-a poezia, compararea, exercițiul, algoritimizarea, PRES-ul, cinquain-ul**Mod de aplicare nr.1:**

- elevilor li se propune să analizeze, din perspectiva structurii lor formale, diferite fragmente/texte literare lirice, epice, dramatice incluse în manualele de Limbă română;
- elevii stabilesc deosebirile privind modul de aranjare a textelor respective în pagină;
- se formulează concluzia privind aspectul formal al textelor în cauză.

Mod de aplicare nr.2:

- elevilor li se dau instrucțiunile de alcătuire a unui cinquain, scrise pe un poster;
- primul vers este alcătuit dintr-un substantiv care numește subiectul; al doilea vers este format din două adjective, care descriu subiectul; al treilea vers este format din trei cuvinte care exprimă acțiuni ale subiectului (trei verbe sau verb + alte părți de vorbire); al patrulea vers – din patru cuvinte care exprimă sentimente față de subiect; ultimul vers este alcătuit dintr-un cuvânt care exprimă esența subiectului.

- elevii alcătuiesc cinquain-ul;

- se analizează modul de aranjare a ideilor în text;
- se formulează concluziile privind caracteristicile genului liric.

Mod de aplicare nr.3:

- elevilor li se propun cuvinte care să rimeze (ex.: *creață, dimineață, poate, toate*)
- elevii alcătuiesc un catren;
- se discută modul de aranjare a versurilor, starea lirică trăită etc.;
- se formulează concluzia privind trăsăturile definitorii ale genului liric.

Activitatea nr.2**Tema: Pastelul ca specie literară****Obiective:**

- a) să numească trăsăturile definitorii ale pastelului ca specie literară;
- b) să elaboreze texte lirice de descriere a naturii;
- c) să argumenteze apartenența textului creat la gen și specie

Metode: scrierea creativă, refacerea textului, textul calchiat**Mod de aplicare nr.1:**

- se propune un titlu-temă al viitorului catren (ex.: Gerul);
- se completează spațiile libere din schemele propuse:

Știu că gerul:*este (cum?) nemilos, urât, șmecher, _____, _____, _____, _____, _____;**(ce face?) pișcă, hoinărește, _____, _____, _____, _____, _____;**poate fi întâlnit (unde?) pe drum, afară, pe lac, _____, _____, _____, _____;**mă înspăimântă, îmi place, _____, _____, _____, _____, _____;**că _____, _____, _____, _____, _____, _____;*

- se alcătuiește un catren cu vers liber ori clasic, având ca repere răspunsurile din fișa completată;
- sunt analizate catrenele din perspectiva următoarelor sarcini-întrebări: „Cum este aranjat textul în pagină?”, „Ce se descrie în catren?”, „Ce stare trăiește elevul/ eul liric al catrenului?”;
- se analizează în plan comparativ catrenul și pastelul „Gerul” de V.Alecsandri, relevând asemănările și deosebirile;

- elevii formulează concluzia cu privire la pastel ca specie literară.

Mod de aplicare nr.2:

- profesorul propune elevilor un pastel (poate fi chiar opera care se studiază la lecție);

- printr-un exercițiu de imaginație, elevii modifică imaginile vizuale/auditive/cromatice atestate în pastelul respectiv (ex.: „ca fantasme albe/ sure/negre.....”);
- se analizează variantele obținute din perspectiva mai multor întrebări de tipul: „Ce tablou se desprinde din poezie?”, „Ce imagini contribuie la crearea acestui tablou?”, „Cum vă pare acest tablou?”, „Care sunt caracteristicile lui?” „Ce mesaj transmite varianta autorului/ a voastră?” etc.;
- se definește pastelul ca specie literară.

Activitatea nr.3

Tema: Sonetul ca specie lirică

Obiective:

- a) să numească trăsăturile definitorii de specie ale sonetului;
- b) să refacă textele unor sonete în baza reperelor propuse;
- c) să argumenteze apartenența sonetului la gen și specie.

Metode: exercițiul de restabilire/refacere a textului, compararea

Mod de aplicare:

- elevii, individual, în perechi sau în grupuri, restabilesc textul unui sonet, având anumite repere scrise pe un (ex. poster: poezia are două catrene și două terține; în primul vers este enunțată teza, rima în catrene este îmbrățișată; poezia începe cu versul... etc.);
- elevii compară variantele obținute cu varianta originală;
- se analizează caracteristicile de specie ale sonetului, pornind de la reperatele de pe poster, se formulează concluzia.

3. Axiologia literară-lectorală a elevilor (rezultatele experimentului de formare)

Definind competența literară ca „totalitatea cunoștințelor necesare citirii și înțelegerii textelor” [9, p.96], Paul Cornea afirmă că aceasta, totodată, „presupune cunoașterea de coduri și experiența transtextualității”, că trăsătura ei definitorie o constituie creativitatea, deoarece în orice lectură literară nu e vorba doar de utilizarea (adecvată „situației”) a diverselor convenții, care informează genul, stilul, gruparea, autorul, ci și capacitatea de a inventa sensuri complementare, de a stabili legături și a produce interferențe. Căci orice obiect se înscrie într-o zonă a posibilului literar, pe care n-o epuizează, practic, niciun sistem de convenții” [10, p.98-99].

Includerea elevilor în procesul de studiere a speciilor lirice, în activități cu caracter ludic (jocul de-a poezia, jocul-exercițiu de restabilire a unui cuvânt, a unui vers, a unei imagini „pierdute” din operă, jocul-exercițiu de alcătuire a unui text în baza imaginilor-cheie ale poeziei, jocul-exercițiu de creare a unui nou text care să aibă la bază tema și motivele poeziei studiate, jocul-exercițiu de alcătuire a unor texte cu diferite tipuri de rimă, picior de ritm, cu măsură variată sau în vers alb) le oferă nu doar posibilitatea de a se juca, de a-și exprima emoțiile și senzațiile, ci și le creează oportunitățile de a cunoaște și de a conștientiza caracteristicile de gen și de specie.

Rezultatele experimentului de formare privind studierea/ însușirea noțiunilor referitoare la genul liric și la speciile literare ale acestuia au demonstrat că acestea au valoare funcțională în cazul în care ele sunt studiate/însușite în procesul activităților de scriere creativă și, mai apoi, în cele de analiză-cercetare a unor fapte de literatură (la etapa finală). Astfel, atât lucrările elevilor elaborate în cadrul atelierului „Carte frumoasă, cinstea cui te-a scris”, cât și analizele, comentariile unor opere literare sunt o dovadă a eficienței metodologiei aplicate. Textele create de ei au fost un bun material ilustrativ pentru definirea trăsăturilor definitorii ale genului liric. Exemplificăm un cinquain ales din lucrările elevilor:

O frunză
galbenă, singuratică,
obosind și legănându-se, căzu.
Se aud doar suspinele suratelor care-o așteaptă.
Toamna.

Solicitați să modifice anumite imagini cromatice, auditive, vizuale din mai multe pasteluri, elevii au propus variante originale, exprimându-și totodată opiniile pe marginea modificărilor făcute. Propunem câteva dintre variantele lor:

a) Tot e alb pe câmp, pe dealuri, în văzduh, în depărtare/ Ca fantasme albe plopilor înșirați se pierd în zare/ Și pe-ntinderea пустie fără urme, fără drum/ Se vad satele pierdute sub clăbuci albi de fum" („Iarna” de V.Alecsandri).

b) „Tot e galben pe câmp, pe dealuri, în văzduh, în depărtare/ Ca fantasme negre plopilor înșirați se pierd în zare/ Și pe-ntinderea albastră, fără urme, fără drum/ Se vad satele pierdute sub clăbuci cenușii de fum”.

c) „Tot e sângeriu pe câmp, pe dealuri, în văzduh, în depărtare/ Ca fantasme sângerii plopilor înșirați se pierd în zare/ Și pe-ntinderea sângerie, fără urme, fără drum/ Se vad satele pierdute sub clăbuci sângerii de fum”.

În procesul discuției colective pe margina întrebărilor „Ce tablou se desprinde din poezie?”, „Ce imagini contribuie la crearea acestui tablou?”, „Cum vă pare acest tablou?”, „Care sunt caracteristicile lui?”, „Ce mesaj transmite varianta autorului/ a voastră?”, „Ce stări trăiește eul liric din varianta originală/ din variantele voastre?” etc., elevii au remarcat că modificarea imaginilor cromatice, auditive, vizuale etc. are un impact deosebit asupra tabloului propriu-zis, asupra mesajului, atmosferei poeziei, asupra stărilor lirice ale eului. La etapa următoare de discuție elevii au relevat trăsăturile definiției ale textelor create de ei (este descris un tablou din natură; autorul folosește imagini cromatice, vizuale, auditive etc.; autorul își exprimă o stare provocată de peisaj/ în legătură cu acest tablou) definind astfel pastelul ca specie literară lirică. La etapa de consolidare a materiei ei au fost solicitați să alcătuiască un catren-descriere de natură având ca repere anumite cuvinte-cheie. Exemplificăm din lucrările elevilor:

Gerul crâncen, nemilos
Hoinărește-n fugă mare
Și e tare bucuros
Când te pișcă și te doare” (N.M.)

Metodologia de însușire de către elevi a trăsăturilor sonetului și rondelului, aplicată în cadrul experimentului, și, în primul rând, jocurile-exerciții de restabilire și-au demonstrat eficacitatea. Incluși în activitatea de refacere a textului mai multor sonete și rondeluri, elevii au demonstrat implicare, interes și curiozitate. Gruparea de către ei, conform reperelor oferite de profesor, a versurilor poeziei în catrene și terține, aranjarea acestor strofe conform algoritmului „teză-dezvoltare-concluzie” a constituit calea cea mai ușoară de relevare, la etapa de sinteză, a trăsăturilor definiției ale sonetului ca specie literară. Argumentele pe care le-au adus elevii în urma refacerii sonetului eminescian „Sunt ani la mijloc” au fost următoarele:

a) Am grupat versurile poeziei în două catrene și două terține, deoarece aceasta este una dintre trăsăturile definiției ale sonetului ca specie literară cu formă fixă. (B.A.)

b) Un criteriu care m-a ajutat să refac textul a fost rima, care, într-un sonet, obligatoriu trebuie să fie diferită în cele două catrene. (R.V.)

c) Versurile „Iar când te văd zâmbind copilărește,/ Se stinge-atunci o viață de iubire,/ Privirea-mi arde, sufletul îmi crește”, obligatoriu trebuie să fie în finalul poeziei (în a doua terțină), deoarece ele sintetizează întregul discurs al eului liric, au rolul de concluzie, fapt caracteristic sonetului. (B.M.)

Aceeași situație s-a înregistrat și în cazul definiției rondelului ca specie literară. În cadrul acestei activități cu caracter de joc, elevii, inițial, conform reperelor date, au aranjat versurile 1, 2, 7, 8 și, ulterior, apelând fie la rimă, fie la legăturile de sens existente între versuri, au refăcut textul în cauză. În finalul activității eu au remarcat, în baza observațiilor făcute („Ce versuri și în care loc se repetă?”), faptul că rondelul este o specie a genului liric, în care versul 1 este reluat în versul 7 și în ultimul, iar versul 2 este reluat în versul 8.

Concluzii

„Poezia, în înțelesul ei original, menționează C.Șchiopu, se află mai aproape de joc decât celelalte compartimente ale vieții spirituale. Toate formele poeziei: forme prozodice (măsură, ritm, rimă), mijloace poetice (inversiunea, repetiția etc.), forme de exprimare (lirică, epică, dramatică) își au originea în joc” [11, p.73]. Utilizat ca tehnică de lucru în procesul de studiere/interpretare a operelor literare, *Jocul de-a poezia* poate deveni atât factor sigur de dezvoltare a capacităților creative ale elevilor, de potențare a calităților lor native, cât și mijloc eficient de însușire a trăsăturilor de fond ale genului și speciei.

Referințe:

1. TODOROV, Tz. Originea genurilor. În: *Principiile comunicării literare*. București: Univers, 1981. 286 p.
2. CRĂCIUN, Gh. *Introducere în teoria literaturii*. Chișinău: Cartier Educațional, 2003. 176 p.

3. WARREN A, WELLEK R. *Teoria literaturii*. București: Univers, 1974. 488 p.
4. TOMAȘEVSKI, B. Genurile literare. Genurile narative. În: *Teoria Literaturii*, 1973. 396 p.
5. Ibidem.
6. CRĂCIUN, Gh. *Op.cit.*
7. HUIZINGA, J. *Homo ludens. Încercare de determinare a elementului ludic al culturii*. București: Humanitas, 2012. 348 p.
8. PIAGET, J. *La formation du symbole chez l'enfant*. Paris: Delachaux et Niestlé, 8-e edition, 1992. 310 p.
9. CORNEA, P. *Introducere în teoria lecturii*. Iași: Polirom, 1998. 305 p.
10. Ibidem.
11. ȘCHIOPU, C. *Metodica predării literaturii române*. Chișinău, 2009. 334 p.

Date despre autori:

Constantin SCHIOPU, doctor habilitat în științe pedagogice, conferențiar universitar, Facultatea de Jurnalism și Științe ale Comunicării, Universitatea de Stat din Moldova; membru al Școlii doctorale a USM.

E-mail: schiopu_constantin@yahoo.com

Valentina POPOVA, doctorandă; lector universitar la UPS „Ion Creangă”.

Prezentat la 19.06.2018